

12. stoljeće: povratak i propast

U dvadesetak-tridesetak godina po katastrofalnom bizantskom porazu u bici kod Manzikerta 1071. godine, intenziviraju se napadi Turaka Selđuka na Carstvo. Godine 1081. Normani su napali Drač i osvojili ga. Pečenezi su prodrli u Carstvo sa sjevera, preko Dunava – kriza je dosegla vrhunac 1090. godine, kada su stigli praktički do carigradskih zidina. Svi ovi napadi onemogućavali su Carstvu da se angažira na Zapadu: no, početkom 12. stoljeća, snage su se počele obnavljati, pa onda i ambicije. Aleksije Komnen (1081-1180), prvi od triju velikih Komnena (potom vlada njegov sin Ivan, pa unuk Emanuel), potpisao je 1110. godine sporazum s talijanskom gradom Pizom u kojem su se njezini građani obvezali da ne čine ništa što bi dovelo do toga da car izgubi “zemlje, kako one koje sada drži (misli se bizantski car – op. I. G.) pod svojom vlašću, kao i one koje će odsada prisvojiti u Hrvatskoj, Dalmaciji i Draču, pa sve do same Aleksandrije ... Piza neće sklopiti savez ni s jednom osobom ili silom neprijateljskom prema Bizantu, koja bi namjeravala oduzeti Carstvu ijedno područje unutar sadašnjih ili budućih granica – ponovno, od Hrvatske, Dalmacije, Drača, pa sve do Aleksandrije”.¹⁹¹ Ambicija da se ponovno zauzme Dalmacija više je nego očigledna – čini se da je jedino dvojbeno da li se Dalmacija smatra vječnim carskim posjedom (nije jasno da li se misli da je ona sada unutar “sadašnjih granica” – *“nunc sub potestate imperii”*) ili će prije ili kasnije biti ponovno zauzeta (tj. bit će unutar “budućih granica” – *“acquire debetis ab hac hora”*).¹⁹²

Kako su Arpadovići 1102. godine zadobili hrvatsku krunu,¹⁹³ jaki ugarsko-hrvatski vladari postali su novi rivali Mlečanima za vlast nad Dalmacijom. Nakon dugotrajnih ratova i brojnih preokreta, nakon 1133. godine stanje se stabiliziralo: sjeverni dijelovi hrvatske obale – Istra, Kvarner i zadarsko područje našli su se pod mletačkom vlašću, srednjodalmatinska regiju – od šibenskog područja pa sve do doline Neretve (uključujući Trogir i Split) podvlastili su se ugarsko-hrvatski vladari, a južniji krajevi od Neretve do Ulcinja i Bara, uključujući Kotor i Dubrovnik, bili su nominalno pod bizantskom vlašću, ali su praktično bili neovisni.¹⁹⁴ Isprava koju dubrovački nadbiskup Dominik izdaje u svom gradu 1109. godine također u dataciji spominje cara Aleksija – ali, dok se zadarska isprava iz 1091. godine osvrće na napad Arpadovića (Ladislava i Almoša), dubrovačka to ne čini.¹⁹⁵

Novo razdoblje u bizantskom angažmanu u Dalmaciji i na okolnom području počinje pedesetih godina 12. stoljeća: u vrlo složenoj vojno-političkoj situaciji u južnoj Italiji (u koju su bili upleteni Normani, papa, Venecija, Bizant i njemački car Fridrik I Barbarossa) Emanuel Komnen (1143-1180) je, nakon početnih uspjeha, doživio 1156. poraz kod Brindisija, pa je zauvijek morao po-vući svoje odrede iz južne Italije.

Tako će ubuduće u Italiji, pogotovo na njezinoj jadranskoj obali, Carstvo upotrebljavati druge metode – već je postojao niz trgovačko-političko-vojnih sporazuma između Carstva i Venecije (počev od osamdesetih godina 11. stoljeća),¹⁹⁶ a postojali su i kontakti s gradskom elitom u Ankoni, Ravenni, Pizi i Genovi. Od 1157. godine Ankona je mjesto u kojem se najintenzivnije željela ostvariti Emanuelova talijanska politika. Čini se vjerojatnim da je kasnije, u šezdesetima, Fridrik Barbarossa čak iskazivao volju da dopusti, štoviše, da i pomogne Emanuelu kako bi ovaj zavladao zapadnojadranskom obalom od Otranta do Ankone, pa čak i do Ravenne.¹⁹⁷

Na drugoj, istočnoj obali Jadrana, Emanuel je vodio drugačiju politiku i koristio je vojnu moć čim su mu to prilike omogućavale. No, bizantski odnos prema Dalmaciji ne bi stoga trebalo povezivati samo s Emanuelovom politikom na Balkanu (odnosno, gledati u cjelini s njegovim nastojanjima da zavlada južnom Ugarskom i Raškom), već se i bizantska nazočnost i politika u Italiji također treba uzeti u obzir. Štoviše, čini se da je vlast u Dalmaciji bila vrlo važna da bi se realizirali daljnji planovi u Italiji i na Jadranu u cjelini. Italija je, pak, bila ključan čimbenik u Emanuelovoj politici prema Zapadu ne samo zato što su u njoj bili važni gradovi i prilična bogatstva, već i stoga što su ti gradovi značajno utjecali na zbivanja na istočnim granicama Carstva – u križarskim državama u Siriji i Palestini.¹⁹⁸

Kada je 1162. godine Fridrik Barbarossa razorio Milano, Emanuel je intenzivirao aktivnosti na Jadranu – “poslao je potajice neke malo važne osobe narodima ... koji su bili nastanjeni u Jonskom zaljevu (tj. Jadranu – op. I. G.), te im naredio da te narode podsjetu na Fridrikovu nezasiťnu pohlepu te da ih potaknu na otpor. Narodu Mlećana poslao je s novcem Nikefora Halupu...” (već je prije poslao novac u Ankonu).¹⁹⁹ Emanuelove ambicije teško je odgonetati s distance od punih osam stoljeća: nema sumnje da su Jadran u cjelini, a i njegova hrvatska obala, bili vrlo važan faktor u bizantskoj politici, pa i u shvaćanju geopolitike. Čini se da je jedan od ciljeva bilo osigurati granicu na Dunavu i Savi, te ujedinjenje Italije i Bizanta u obnovljenom Rimskom Carstvu pod carigradskim vrhovništvom. Niketa Honijat piše da je Emanuel razmišljao “da proširi granice Carstva od Istoka i daleko na Zapad sve do Herkulovih stupova” (tj. Gibraltar – op. I. G.),²⁰⁰ što znači da je želio obnoviti Carstvo toliko moćno i veliko kao u doba Justinijana ili Konstantina.²⁰¹

Nije slučajno da Niketa Honijat, prije nego što prijeđe na opisivanje događaja u bizantsko-mletačkom ratu godine 1171, opisuje Jadransko more: “postoji na zapadu morski zaljev po imenu Jadran koji počinje od Sicilijskog mora i, kao neki ogranak Jonskoga mora, postaje samostalan i u dugačkom rukavcu po-vija se prema sjeveru”.²⁰²

Diplomatska predigra za osvajanje Dalmacije bila je vrlo duga i složena: nakon ugarsko-bizantskog rata u tridesetima, Bizantsko je Carstvo, baš kao

Slika 11. Klis – stoljetna utvrda koja dominira nad prostorom Solina i Splita.

i na Jadranu, pokrenulo i na sjeverozapadu novu ofenzivu kako bi i nauštrb Ugarske proširilo teritorij ili barem zonu utjecaja. Čarke su bile stalne, posebice na srpskom teritoriju, sve do sklapanja mira 1156. godine. Do izbijanja rata s Ugarskom došlo je nakon 1158. godine, pošto je sklopljen mir u Italiji. Tada je počela era bizantskog uplitanja i jačanja utjecaja u Ugarskoj i ona je trajala sve do 1165. godine.²⁰³ Ugarsko-hrvatski kralj Geza II je umro 1162. godine, a Gezin brat Stjepan IV, inače Emanuelov kandidat, nije se uspio dočepati prijestolja. No, bizantski se car uspio nagoditi s Gezinim sinom Stjepanom III (1163-1172). Nakon kratkotrajnog rata potpisan je mirovni sporazum po kojem se Emanuel obvezao da neće poticati Stjepanova strica Stjepana IV da ga svrgne, a kralj Stjepan je prepustio Carstvu Srijem i obvezao se poslati svoga brata Belu u Carigrad na školovanje (drugim riječima, Bela je postao talac). U isto su vrijeme Ugri odredili da Dalmacija bude Belina apanaža (nasljedstvo). To je značilo da će i dijelovi Hrvatske južno od Velebita u jednom trenutku praktično biti prepušteni Bizantskom Carstvu. Međutim, Stjepan III. je pogazio riječ i novi je ugarsko-hrvatsko-bizantski rat izbio 1165. godine.²⁰⁴

Bizantska je vojska pod Emanuelovim vodstvom napala Ugre kod Zemuna.²⁰⁵ Dio vojske pod vodstvom Ivana Duke Emanuel je poslao u Hrvatsku i Dalmaciju, i, kako prenosi Ivan Kinam, “tako dođoše pod bizantsku vlast i Trogir i Šibenik, pored toga i Split i narod Kačića i čuveni grad Klis koji je bio podigao car Dioklecijan, Skradin i Ostrovica i Solin i ostali koji se nalaze u dalmatskoj

zemlji – sve zajedno pedeset i sedam. Tako se svršiše događaji u Dalmaciji”.²⁰⁶ Narodna je predaja zabilježila ove događaje, a Toma Arhidakon ih je gotovo stotinjak godina kasnije prenio u svoju “Kroniku”: “...Emanuel je slao svoje vojvode s velikom oružanom spremom, koje su nosile obilno novaca za troškove. One su dolazile i držale su primorske gradove i veliki dio Hrvatske...”²⁰⁷

Upravo vlast nad primorskim gradovima bila je ključnog značaja, posebice nad Splitom i Šibenikom. Baš kao i Ankona na suprotnoj obali, ova dva grada postali su bizantske baze u Dalmaciji, u koje je ušla bizantska vojska i pristigli bizantski činovnici. Ostrovica, Skradin i Klis, utvrde u unutrašnjosti koje su također držali Bizantinci, štitele su novostečeni bizantski posjed od napada iz unutrašnjosti. Stvaranjem mostobrana sjeverno i sjeverozapadno od Krke (držanjem Skradina i Ostrovice) Bizantinci su iskazali ambicije da prošire svoju vlast i prema zadarskom zaleđu i prema Zadru samom, koji je u to doba bio pod mletačkom vlašću.²⁰⁸

Time što su podvlastili “narod Kačića” Bizantinci su kontrolirali područje između Neretve na jugoistoku i Splita na sjeverozapadu.²⁰⁹ Čini se da su se Kačići već 1167. godine željeli riješiti bizantskog vrhovništva. Tada je, naime, ponosni knez Nikola Kačić sklopio sporazum s Kotorom, a da nije ni jednom riječju spomenuo svoje odnose s Bizantom.²¹⁰ Ako su Kačići uistinu ponovno postali neovisni, tada su bili prekinuti kopneni putovi između splitske i šibenske regije s jedne i ostatka bizantskog teritorija s druge strane. To bi značilo da čuvanje pomorskih komunikacija postaje problem presudne važnosti. Ako su sve ove pretpostavke točne, logično je zaključiti da osnovni interes Carstva u držanju Dalmacije (odnosno, splitske i šibenske regije) nije bio u povećavanju svoga teritorija, već da bi se suprotstavilo svojim neprijateljima ili suparnicima na obje strane Jadrana i u Italiji. Uzimajući u obzir teškoće putovanja kopnom od središnjih dijelova Carstva do Splita, pomorski su putovi očigledno bili jednostavniji i puno brži. Doduše, Kačići nikada nisu zaprijetili direktno Spli-tu, ali su kao gusari prijetili čitavom Jadranu – potkraj 11. i tijekom 12. sto-ljeća plaćali su mnogi i na istočnoj i zapadnoj obali da ih ne bi napadali – i Kotorani, i Splici, i Dubrovčani. Nije jasno, dakle, da li su Kačići bili neovisni ili su ipak priznavali vrhovništvo Bizantskog Carstva, ali je vrhovništvo vjerojatno bilo formalno. Bizantinci su morali, da bi osigurali Split, zauzeti neke srednjodalmatinske otoke, pa su, po svemu sudeći, držali i Brač,²¹¹ potom Hvar²¹² i Korčulu.²¹³

U to je vrijeme Bizantsko Carstvo kontroliralo i Bosnu, ili barem dijelove Bosne (Emanuel je jedini bizantski car koji je u svojoj titulaturi imao i pridjev “bosanski”).²¹⁴ Čini se da je bizantska vojska zaposjela Bosnu 1165. godine, u istom pohodu kojim je pripojila i Dalmaciju. Naime, oko 1154-5. godine Kinam naziva bosanskog bana Borića “egzarhom dalmatske zemlje Bosne ... koji je među saveznicima peonskog (tj. hrvatsko-ugarskog kralja – op. I. G.)”, a kaže

da “narod u Bosni ima poseban način života i upravljanja” (tj. različit od Srba – op. I. G.).²¹⁵ Kada je bizantska vlast u Bosni nakon 1180. godine konačno nestala, po prvi su puta ugarsko-hrvatski kraljevi dobili priliku da zauzmu bosanski teritorij: u historiografiji se samo raspravlja da li se to dogodilo odmah nakon 1180. godine ili nekoliko desetljeća kasnije.²¹⁶

Nema mnogo podataka o odnosu lokalnog, dalmatinskog stanovništva prema Bizantincima: čini se da se Ivan Duka i njegova vojska nisu suočili s poteškoćama kada su 1165. godine zauzeli Dalmaciju. Kinam tvrdi da je Ivan “savladao Dalmaciju”, odnosno da je “ušao u nju i da je sva ubrzo u najvećem dijelu pripala caru”.²¹⁷

Rat između Ugara i Bizantinaca opet je izbio 1166. godine, te je ugarsko-hrvatska vojska pod zapovjedništvom “župana” ušla duboko u Dalmaciju i, prema riječima mletačkog kroničara Andrije Dandola, ponovno zauzela Split, Šibenik i Trogir. Da li je baš sve bilo tako, nije jasno, jer bizantski historičar Ivan Kinam svjedoči drugačije, očigledno želeći minimizirati poraz koji je njegova vojska doživjela: “ne mnogo kasnije Huni (misli se na ugarsko-hrvatsku vojsku – op. I. G.) riješise da ponovno zauzmu Dalmaciju. Druga vojska krenu ... ali ne uspješe ratom tamo ništa postići nego se, zarobivši Halupu, povukoše. Odmah ću ispričati kako se to Nikeforu Halupi dogodilo. Kad je on saznao da je hunska vojska stigla u zemlju, izade iz Splita sa malobrojnim vojnim odredom. Dok su bili u pokretu, najveći broj njegovih pratilaca stalno se malo po malo osipao, pa ostaviše čovjeka kao lak plijen za neprijatelja. Oni (tj. Huni) ga opkoliše i zarobiše ga iako je pružio žilav otpor”.²¹⁸ Bez obzira kako tumačili ovu vijest, očito je da je bizantska vojska teško poražena, da je pokazala malodušnost ili barem da je Halupa ispao nesposoban da njome zapovijeda. Unatoč pristranosti, Kinamov opis daje vrlo važne podatke: čini se da su Bizantinci krenuli u unutrašnjost, u pravcu Knina, kroz koji je morala proći svaka vojska koja želi sa sjevera stići na srednjodalmatinsku obalu. Zbog planinskog okoliša i vrlo nepovoljnih uvjeta, logično je da su se bizantski vojnici uspaničili.

Ovaj je poraz izazvao Emanuelovu reakciju: uslijedio je napad na Ugarsku iz tri pravca, a 1167. godine je krenula vojska pod zapovjedništvom Andronika Kontostefana. U teškoj bici protiv velike ugarsko-hrvatske vojske kod Zemuna izborna je najspektakularnija pobjeda koju je carska vojska postigla za Emanuelelove vladavine. Nakon takvog ishoda, više ništa nije Bizantincima stajalo na putu da ne povrate vlast u Dalmaciji. Na taj je način ugarsko-bizantski rat i završio: iako nijedan izvor ne spominje što se dogodilo u Dalmaciji i južnim dijelovima Hrvatske, očigledno jest da su ti teritoriji prepušteni Bizantskom Carstvu. Kronika Henryja Mügelna tvrdi da je po sporazumu uglavljenom po bizantskoj pobjedi sporni teritorij povjeren princu Beli, što je značilo da će Bizantinci steći vlast u Srijemu, Dalmaciji i Bosni. Mihajlo Anhijski, kasniji

carigradski patrijarh (1170-1178) u govoru vjerojatno održanom 1167. godine tvrdi da su “i Hrvat i Bosanac upisani u tablice Romeja”.²¹⁹

Stanje oko Dalmacije mijenjalo se do kraja šezdesetih godina vrlo brzo: Bizant i Mlečani, nekadašnji saveznici, postali su glavni suparnici i potencijalni neprijatelji. Pošto je 1169. sklopio sporazum s Genovom, a sljedeće godine s Pisom, Emanuel je 1171. godine naredio da se uhapsu svi mletački trgovci. Potom su Mlečani pripremili odgovor. Niketa Honijat tvrdi da “dobro se pripremvši za veliku borbu ... oni su sa svih strana prikupili snage i ne mali broj savezničkih lađa pribavljenih iz zemlje Slavena, sa sobom su doveli”.²²⁰ Vjerojatno pod “Slavenima” valja razumijevati vojsku koja je stigla s ugarsko-hrvatskog teritorija. Prvo je mletačka mornarica povratila Zadar iz ruku ugarsko-hrvatskog vladara, a potom je opljačkala Trogir i Dubrovnik, ali je Split čvrsto ustrajao na strani bizantskog cara. Dokumenti pokazuju da je Dubrovnik 1169. godine bio pod bizantskim vrhovništvom, potom 1171. pod mletačkim, ali je u sedamdesetima nad njim vlast ponovno zadobilo Carstvo. Trogir je, pak, bio u mletačkim rukama još 1173., pa čak možda i 1178. godine, ali je 1180. godine opet pod Bizantom. U ovim mletačko-bizantskim sukobima i jedna i druga strana očigledno su tražili od svakoga iskaze lojalnosti. Neki svećenik iz Zadra, moguće i nadbiskup osobno, ispričavao se što ne dolazi na crkveni sinod u Split 1177. godine ovim riječima: “Ako dođem, Mlečani će reći da nisam išao na crkveni sinod, nego da sam otišao kovati zavjeru protiv njih; naposljetku, bilo bi mi vrlo teško izbjeći zamke zadarskih građana, Slavena, Ugara i drugih. Stoga Vas molim da me ispričate papinskom izaslaniku i da odgodite sinod za prikladnije i mirnije vrijeme...”²²¹ Citirani tekst pokazuje i koliko je složeno bilo stanje u crkvi: snalazeći se između političkih sila i crkvenih središta, biskupi i nadbiskupi bili su smatrani za predstavnike civilnih vlasti. Jedan od takvih slučajeva bio je onaj splitskog nadbiskupa Rajnerija (Arnira) (1175-80), koji je otišao u Carigrad ne samo kao predstavnik splitske crkve, nego i čitavog splitskog stanovništva – barem to tako tumači Toma Arhidakon.²²² Daniele Farlati tvrdi da je car Emanuel Rajneriju odnosno splitskoj crkvi potvrdio povlastice “koje su se kršile te je vratio crkvi njezine posjede koje su joj moćnici zaposjeli”.²²³

Da su veze s Bizantom bile tada prilično intenzivne, svjedoči i grčki tekst na jednoj od stranica rukopisa Tomine Kronike: Μανουήλ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κομνηνός²²⁴ – inače uobičajena formula intitulacije – “Emanuel Komnen po Kristu Bogu pouzdan car i samodržac Romeja”. Tko je tu formulu ispisao i kada, te pod kojim okolnostima, nije jasno.

Slika 12. Pogled s bribirske utvrde prema moru. Kasnoantička Varvaria bila je nakon doseobe Slavena i Hrvata neko vrijeme vjerojatno, potom joj se ime transformira u Bribir. Kao sjelo moćnih Šubića – Bribiraca (knezova bribirskih) afirmira se od kraja 12. stoljeća.

Bizantska vlast poticala je razvoj municipalne autonomije – u šezdesetima se u dalmatinskim gradovima pojavljuju “konzuli” kao predstavnici komunalne vlasti.²²⁵

U sedamdesetima je bizantska vlast u Dalmaciji i dalje bila prilično stabilna: to potvrđuje nazočnost carskih namjesnika u Dalmaciji – Nikefora Halupu zamijenio je najkasnije 1170. ili 1171. godine Konstantin Duka, drugim imenom Filokale.²²⁶ Nakon Konstantina novi je namjesnik postao Rogerije “Sclavone”, čija je nazočnost potvrđena dokumentima iz 1180. godine.²²⁷

Hrvatska feudalna obitelj Šubića bila je u to vrijeme vjerojatno bizantski vazal, jer je, baš kao i mnogi drugi crkveni i laički velikodostojnici, 1180. godine Bogdančev sin Miroslav bio spomenut kao Rogerijev svjedok, što znači da mu je bio podložan. Među tim svjedocima su bili i senjski (*segnensis*) i kninski biskup (*tiniensis*): ukupno se spominje šest župana (jedan od njih je i Miroslav).²²⁸ Činjenica da se spominju senjski i kninski biskup kao svjedoci bizantskom namjesniku je vrlo čudna, jer je Senj vrlo daleko od bizantskog posjeda u Dalmaciji. Slučaj kninskog biskupa je, čini se, još interesantniji: nije moguće da je kninska utvrda (ili grad) bila pod bizantskim vrhovništvom, već

je vjerojatnije da su oba biskupa željeli poštivati sve vlasti na širem području, usprkos svim rizicima koje je u svom pismu spominjao zadarski nadbiskup.

No, nakon Emanuelove smrti (24. rujna 1180. godine) stabilna bizantska vlast potpuno se raspala i nestala iz većeg dijela Dalmacije. Miroslav Šubić je vrlo brzo (vjerojatno tijekom 1181. godine) počeo pomagati vojskovođi Mauru kojeg je kralj Bela III. poslao da bi u Dalmaciji ponovno uspostavio vlast ugarsko-hrvatskog kralja,²²⁹ što se ubrzo i ostvarilo. Iako su feudalni gospodari i primorski gradovi – komune bili vrlo brzi u mijenjanju saveznika, nije to bio rezultat njihove simpatije ili antipatije. Radilo se ponajviše o političkoj računici. Toma Arhidakon, usprkos svojih simpatija prema Bizantskom Carstvu, jednostavno konstatira da su se “poslije smrti cara Emanuela, Splićani vratili pod vlast Ugara”.²³⁰ Bilo je očigledno da Carstvo nema nikakvih izgleda da zadrži vlast u Dalmaciji, još manje da obnovi vlast nad tim područjem, kada ju je jednom izgubilo. Čini se da se car Isak II. Anđel bizantsko-ugarskim sporazumom iz 1185/6. godine formalno odrekao pretenzija na Dalmaciju, na njezine gradove i otoke.²³¹ Čini se da su ojačali feudalni gospodar i upravljačke elite u istočnojadranskim komunama bili nezadovoljni nestankom bizantske vlasti, jer su ugarsko-hrvatski vladari nastavili ugrožavati njihove privilegije ili municipalnu autonomiju. Ništa boljem tretmanu nisu se mogli nadati ni od uvijek opasne Venecije. Izgleda da je potkraj 12. i tijekom 13. stoljeća slika o Bizantskom Carstvu u tim krugovima i dalje bila vrlo povoljna, što onda i objašnjava svojevrsnu nostalgiju koja se za bizantskom vlašću izražava u nekim tekstovima, posebice onom Tome Arhidakona.

Nakon 1180. godine srpski vladar Nemanja napao je Dubrovnik, potom i otoke Korčulu i Vis.²³² Dubrovnik je nekoliko godina bio neovisan, da bi 1192. opet priznao bizantsku vlast. No, kako je Bizantsko Carstvo 1204. godine propalo, Dubrovnik je ostao bez vrhovnog gospodara, pa su mu se sljedeće godine nametnuli Mlečani.²³³

Od svih zapisa o bizantskoj vlasti u Dalmaciji i o odnosu lokalnog stanovništva svakako je najduži i najvažniji onaj iz djela “Historia Salonitana” Tome Arhidakona (1200-1268). Kako je Toma uvjereni katolik, njegova antipatija prema bradatim pravoslavnim svećenicima i činjenici da svećenici mogu imati djecu logična je i on ju ne skriva: usprkos tome, on priča da je “u ono je vrijeme vladao u Carigradu Emanuel slavne uspomene. Čitava je, pak, Dalmacija i gotovo čitava Hrvatska bila podložna njegovoj vlasti. A on je sam bio vrlo dobrotiv prema svim svojim podanicima. Nije bio utjerivač dažbina, nego najdarežljiviji djelilac svoga bogatstva. Svima onima, koji su k njemu dolazili, iskazivao je počasti, svima je troškove iz državne blagajne podmirivao. I pošto je primio popis broja stanovnika grada Splita, slao je svima plaće, a djeci, koja su u kolijevci ležala, naredio je, da se daje po jedan zlatnik...”²³⁴

Šezdesetih i sedamdesetih godina 12. stoljeća bizantska se vlast u Dalmaciji smjestila u Splitu, dočim je u prethodnim stoljećima bila u Zadru. Iz Tomina kuta gledanja carska je administracija stvarala izvrsne uvjete za razvoj grada i za očuvanje municipalne autonomije kada je ona jednom bila stvorena. Antagonizam između katoličkog stanovništva u Dalmaciji i pravoslavnog cara nije postojao. Ovakav smiren život unutar komune samo su ugrožavali moćni susjedi, Hrvati iz splitskog zaleđa. Svatko tko je mogao zaustaviti te prezrene pastire i brđane bio je, po Tomi, dobar gospodar – naravno, to je moglo biti i Bizantsko Carstvo. Tomin je stav bio dodatno radikaliziran činjenicom da je u vrijeme dok piše (polovina 13. stoljeća) čitava Hrvatska, a posebice šira splitska okolica rastrzana feudalnom anarhijom – velikaške su obitelji postale istinski gospodari zemlje, a u njima je Split imao vrlo neugodnog i nepouzdanog susjeda. Naravno, Toma i većina stanovnika Splita bili su isto tako Hrvati, ali se tradicionalne tenzije između stanovnika obalnih gradova i zaleđa nisu temeljile na etničkim, već na kulturnim i gospodarskim razlikama. Toma, kada govori o Hrvatima i Mađarima, prvenstveno se smatra građaninom Splita i štiti interese svoga grada.²³⁵

Tomina priča o Emanuelu Komnenu ima u sebi elemente panegirika. Jedan od prozaičnih razloga tome jest da su dalmatinski gradovi dobili, po svemu su-deći, iznimne porezne olakšice kada su ponovno potpali pod carsku vlast.²³⁶ Toma priča i o splitskom nadbiskupu Arniru koji je otišao u Carigrad gdje ga je toplo dočekao sam car Emanuel. Car je dao nadbiskupu novac da pokrije troškove, a prije odlaska kući “dao mu je vrlo dragocjene i ne male darove. I tako se je vratio u svoju crkvu radostan i bogat”.²³⁷ S druge strane, Toma se oštro okomio na Rajnerijeva prethodnika Girarda, jer on nije želio ići u Carigrad.²³⁸

I “Životopis svetog Arnira”, napisan na hrvatskom vjerojatno u 17. ili 18. stoljeću, bilježi ove događaje. Kao predložak koristi uglavnom Tomu. Bez obzira na tako kasni postanak, kada bi se mogao očekivati antagonizam prema pravoslavlju, bizantska je vlast opisana na manje ili više isti način: spominje se Emanuel kao “dobri cesar” koji je Arniru ispunio sve želje.²³⁹

Bizantska vlast u Dalmaciji između 1165. i 1180. godine ostavila je traga i u materijalnoj kulturi. Nekoliko skulpturalnih fragmenata moguće je pripisati bizantskim umjetnicima: plutej u crkvi Sv. Stjepana u Dubrovniku te dva fragmenta ambona u splitskoj katedrali (analogije sa splitskim fragmentima pronađene su u Mistri na Peloponezu). Utjecaj srednjobizantske umjetnosti očigledan je u ostacima crkve u Rogačićima pokraj Sarajeva.²⁴⁰ Neki neizravni tragovi bizantske kulture i umjetnosti nisu ostajali samo zbog direktne bizantske nazočnosti, nego i kao rezultat kulturne i umjetničke razmjene bilo s balkanskom unutrašnjošću, bilo s nekim drugim regijama, prvenstveno Venecijom – u obje regije bizantski je utjecaj bio prilično jak.²⁴¹ Tako su i freske u petnaestak

crkava u Dalmaciji, nastale od sredine 11. do kraja 13. stoljeća, “iako nije mo-guće sve podvući pod zajednički nazivnik, nesumnjivo su bizantske crte kod većine najuočljivije”.²⁴²

Baš kao i u slučaju predromaničke umjetnosti, kada se u stilskim obilježjima očituje ispreplitanje istočnih i zapadnih utjecaja, tako se i u slikarstvu, potom i u slikarstvu, druge polovine 11. i početka 12. stoljeća, “objedinjuju zapadne i istočne likovne spoznaje”. U toj umjetnosti postoji određene “struje bizantizirajućega daha”.¹⁸⁶

U Kotoru, gdje je bizantski politički utjecaj bio osjetno jači, to je imalo utjecaja na osnovni oblik katedrale posvećene 1166. godine. Bizantski je utjecaj očigledan u poziciji kupole podignute na sredini crkve, iznad oltara.²⁴⁵

Lijevana staklena kameja sv. Demetrija, pronađena u Čitluku kod Sinja, upravo je s lokaliteta koji je mogao u drugoj polovini 12. stoljeća biti blizu granice bizantskog posjeda u Dalmaciji prema unutrašnjosti.²⁴³

Posebno su zanimljiva četiri križa kasnobizantskog tipa nađena na području Hrvatske: prvi sa Sv. Jurja od Putalja kod Kaštel-Sućurca, drugi je iz Tučepa u Makarskom primorju, treći s lokaliteta Ležajića Glavica kod Đevrsaka u sjevernoj Dalmaciji, četvrti iz Grobnika kod Rijeke. Svi su pronađeni na grobljima, te proizvedeni u 12. stoljeću, vjerojatno u Solunu.²⁴⁴ Čini se logičnim da su ih u Dalmaciju donosili bizantski vojnici ili prodavali bizantski trgovci.

Čini se da je bizantska nazočnost u Dalmaciji i u pogledu kolanja bizantskog novca trajala sve do kraja 12. stoljeća. Općenito govoreći, novac iz dinastija Komnena i Andela posljednji su primjerci bizantskog novca koji se u Dalmaciji pojavljuju u značajnijim količinama. U jednom slučaju radi se o ostavi novca s nepoznate lokacije u kojoj dominiraju primjerci iz razdoblja Emanuela I (28 ili 32,2%), ali ima u neočekivano visokom postotku i novca relativno nevažnih careva dinastije Andela – Isaka II (1185-1195) (23 primjerka ili 26,4%) i Aleksija III (1195-1203) (25 primjeraka ili 28,8%).²⁴⁶ U ostavi bizantskog novca iz Dubrovnika ima primjeraka od Justinijana I (527-565), pa čak do Andronika II (1282-1328). Aleksije I Komnen (1081-1118) je predstavljen sa 63 primjerka, Ivan II (1118-1143) sa 2, Emanuel (1143-1180) sa 12.²⁴⁷

Bizantsku vlast u Dalmaciji u 12. stoljeću, iako je trajala samo 15 godina, suvremenici su visoko cijenili. Prekratko je potrajala da bio ostavila jače biljege u civilizacijskoj slici dalmatinskog prostora, a njezina kratkotrajnost rezultat je vanjskih čimbenika, prvenstveno potpunog sloma zapadne politike cara Emanuela Komnena.